

Л. СЛАВІН
(Київ)

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

Насиченістю стародавніми пам'ятками українські землі посідають одне з перших місць у світі.

В далекий середньопалеолітичний (мустьєрський) час на території теперішньої України оселились первісні люди. Відтоді на всьому просторі наших степів, аж до північного лісостепу, безперервно розвивалося людське життя, вдосконалювався громадський устрій, господарство, техніка і культура. Наші давні предки часом досягали таких високих ступенів розвитку, які ставили їх на перші в світі місця серед найпередовіших суспільств того часу. Досить згадати про славнозвісну трипільську культуру перших хліборобів нашої країни, про інтереснішу культуру скіфського суспільства, про найдавніші міста — Ольвію, Борисфен, Тиру.

І саме тих суспільств, що створили трипільську і елліно-скіфську культури, сягають далекі початки давньосхідного слов'янства. Придніпровські землі були найголовнішим і найважливішим осередком формування східнослов'янських — російського, українського і білоруського — народів. Тут виникло найдавніше слов'янське місто „мати градомъ русьскимъ“ — Київ.

Давні стоянки, селища, городища, могильники, могили налічуються на Україні тисячами. А скільки ще десятків тисяч цих стародавніх пам'яток зберігаються в надрах українських земель, ще не виявлені археологами.

Все це завжди обумовлювало посилений інтерес археологічної науки до вивчення пам'яток на території України.

Понад 120 років тому назад розпочались тут археологічні розкопки й дослідження. Їх провадили як центральні заклади (Імператорська археологічна комісія, Російське археологічне товариство, Московське археологічне товариство), так і заклади спеціальні, що виникали по великих центрах України (Одеське товариство історії і древностей, Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії, Київське наукове товариство, Наукове товариство імені Шевченка у Львові, Історично-філологічне товариство при Харківському університеті). Не можна теж не відзначити археологічної діяльності ряду музеїв (Київського історичного музею, Музею Тарновського в Чернігові, Музею Поля в Дніпропетровську і ін.), деяких архівних комісій окремих місцевих комітетів і єпархіальних установ.

Україна може пишатися значним числом видатних вчених, що збагачили археологічну науку нашої батьківщини рядом першорядних археологічних відкриттів і досліджень. З Україною і її пам'ятками були тісно пов'язані ймення і багатьох видатних російських дослідників.

Багато уваги приділяли вивченню вітчизняних пам'яток найвидатніші діячі й творці української культури Т. Шевченко, І. Франко.

Із п'ятнадцяти археологічних з'їздів, що відбулися в Росії до Жовтня, шість були скликані на Україні: в Києві (1874 та 1899 рр), Одесі (1884 р.), Харкові (1902 р.), Дніпропетровську (1905 р.) і Чернігові (1908 р.).

За період у понад сто років розвитку археологічної науки на Україні виконано, безперечно, велику роботу по відкриттю, вивченню та виданню значного числа груп археологічних пам'яток на території України.

Але особливо широко розгорнулися археологічні дослідження на Україні після Великої Жовтневої Соціалістичної Революції.

Відразу ж після встановлення радянської влади на Україні, одночасно з розгортанням науково-дослідних закладів по різних галузях знання, стали організовуватися і провадитися археологічні роботи й дослідження. Рядом декретів Українського Радянського Уряду археологічні пам'ятки були взяті під державну охорону. Центральні і місцеві органи влади стали відпускати значні кошти на справу охорони пам'яток древності й культури, на археологічне їх дослідження.

Від самого заснування Академії наук УРСР, що відзначала в 1944 р. своє двадцятип'ятиріччя, при ній безперервно існували археологічні заклади, які по суті керували основними археологічними роботами й дослідженнями на Україні.

Першим археологічним закладом при Академії наук була Комісія для складання археологічної карти, заснована в 1919 р. Не зважаючи на назву, комісія ставила собі далеко ширші завдання, ніж тільки складання археологічної карти України. Вона обробляла ряд матеріалів деяких розкопів, які провадилися раніш, та готувала до друку публікації про них.

Незабаром цю комісію було перетворено спочатку в Археологічну комісію, а з 1923 р. — в Археологічний комітет при Академії наук, який звався скорочено ВУАК.

В перші роки свого існування ВУАК обмежувався переважно завданнями обліку й наукового дослідження пам'яток старовини й мистецтва, наглядом за станом їх охорони. До Комітету надходило багато матеріалів у питаннях стану й охорони пам'яток майже з усіх кінців України. Вироблено було проекти закону про охорону пам'яток старовини і мистецтва.

Щоб краще поставити справу зв'язку з місцями, ВУАК намагався всюди створити сітку своїх кореспондентів.

Поряд з цим Комітет брав активну участь у влаштуванні музейної справи в Києві. Наприклад, в 1923 р. Комітет організував на базі кол. Києво-Печерської лаври Музейне містечко, розібрав і упорядкував фонд музею кол. Київської духовної академії, взяв участь в організації вивчення музейних цінностей, вилучених з церков і молитовних будинків на Україні.

Структурно Всеукраїнський археологічний комітет поділявся на два відділи: археологічний і мистецтвознавчий. При археологічному відділі існували три комісії: софійська, що відала питанням охорони і вивчення

Софії; золотарська, створена для вивчення речей музейного значення з майна, вилученого з церков і молитовних будинків на Україні; трипільська, яка зосередила у себе всі питання польового і дослідницького вивчення трипільської культури.

Поряд з Всеукраїнським археологічним комітетом у системі Академії наук існував ще один археологічний заклад — Археологічна секція при кафедрі історії України. Вона влаштовувала відкриті наукові засідання, на яких зачитувалися доповіді, присвячені, найчастіше, археологічним відкриттям останнього часу на Україні.

Археологічна робота провадилася також в кабінеті Антропології ім. Ф. Вовка.

Деякий час близькі до археології дослідницькі теми ставилися й по деяких інших закладах Української Академії наук — в Етнографічній комісії, в Кабінеті первісної культури при кафедрі історії України та ін.

Дослідження на теми з археології провадилися також і в Харківському інституті української культури, який перебував при Академії наук і в якому був заснований спеціальний сектор історії матеріальної культури, в Одеській комісії краєзнавства, що теж була академічним закладом.

Згодом ВУАК взявся й за планове розгортання польової археологічної роботи. В 1924 і 1925 рр. ВУАК розпочав організувати польові розкопні роботи. В 1926 р. ВУАК розіслав уже 14 археологічних експедицій в різні кінці України, а в 1928 р. польові дослідження охопили вже 30 округ України. Поряд з експедиціями, які ВУАК організував і провадив за своєю ініціативою, він по змозі брав участь в експедиційних роботах, що їх провадили інші заклади на Україні.

З більш-менш значних польових робіт, які на протязі десятиріччя — з 1924 по 1933 рр. — організувалися ВУАК'ом або провадилися з його активною участю, слід відзначити такі експедиції: маріупольську, що розкопала дуже інтересний неолітичний могильник на р. Кальміус; трипільські, які вивчали ряд трипільських поселень в центральній частині України; ольвійські, що продовжували вивчення Ольвії; березанські, які провадили розкопани античного поселення на о. Березань; райковецькі, що розкопували ранньофеодальне поселення коло с. Райки поблизу Бердичева; київські, які провадили розкопани поблизу Золотих воріт, на горі Дитинці, на Кисілівці і по інших пунктах старого Києва, а також ряд інших, переважно дрібних археологічних робіт, що провадилися в малих масштабах силами невеликих експедиційних груп в 2—3 чол., по вивченню пам'яток епохи міді-бронзи (Білогрудівка і ін.), слов'янських племен („Монастирище“ і ін.) і т. д. Слід також відмітити, що ВУАК підніс питання про археологічне вивчення пам'яток матеріальної культури, які трапляються в торфовищах.

Окремо треба відзначити розпочаті в цей період великі експедиції, зв'язані з видатними новобудовами: дніпрельстанівські і бугеські. Ці експедиції на новобудовах, особливо на Дніпрельстані, і розмірами і комплексуванням наукових сил, і наслідками безперечно виділяються із усіх українських археологічних експедицій. Дніпрельстанівська археологічна експедиція працювала з 1927 по 1932 р. в районах порожистої частини Дніпра і на прилеглий до неї території. Експедиція ця, яку організували Наркомосвіта УРСР, Всеукраїнський археологічний комітет і Дніпро-

петровський історично-археологічний музей з участю великої групи кваліфікованих археологів Києва, Харкова, Дніпропетровська, Одеси і інших міст України, була, мабуть, чи не першою на Україні великою археологічною експедицією, спрямованою не на вивчення однієї будь-якої великої пам'ятки або навіть групи пам'яток, а на суцільне обслідування великої території України, дуже густо насиченої древностями всіх видів, на виявлення на ній і вивчення всіх без винятку пам'яток матеріальної культури. Наслідки робіт дніпрельстанівської експедиції перевищили всі сподіванки. На жаль, камеральне й дослідницьке вивчення її матеріалів, а також їх видання, дуже затяглося. Але навіть та частина знахідок, яку вже видано або підготовано в Інституті археології до опублікування, свідчить, що вони мають величезну цінність і дають численний новий матеріал для вивчення історії і культури населення Наддніпрянщини від найдавніших епох до наших часів. В обслідуваних районах між величезною кількістю відкритих пам'яток всіх періодів виявилось чимало видатних стоянок, селищ, городищ.

Бугеська експедиція своїми розмірами була далеко менша, але й вона дала чималі наслідки.

Слід відзначити, що ВУАК'ові вдалося досягти певної субординації в галузі археологічних досліджень України і організувати навколо себе розпоршені по різних містах України сили українських археологів. ВУАК намагався налагодити належним чином справу видачі відкритих листів, організувати звітність по археологічних дослідженнях на Україні. В 1926 і 1927 рр. в ВУАК провадилися звітні виставки робіт археологічних експедицій. Задумано було скликати конференцію українських археологів, провадилася підготовка до неї, але організувати її не вдалось.

Органами Всеукраїнського археологічного комітету були: „Короткі звідомлення ВУАК'у“ — вийшли 2 книжки за 1925 і 1926 рр., „Хроніка археології та мистецтва“ — вийшли 4 книжки (5 №№); Збірник „Трипільська культура на Україні“ — вийшов № 1 в 1926 р.; „Записки Всеукраїнського археологічного комітету“ — вийшов № 1 в 1931 р.

Значна частина археологічних робіт друкувалася в журналі „Антропологія“, орган Кабінету антропології ім. Ф. К. Вовка (тт. I—IV, 1928—1931 рр.).

З окремих видань ВУАК'у слід зазначити: М. Макаренко, Маріупольський могильник (1933); Г. Павлуцький, Історія українського орнаменту (1927); В. Модзалевський, Гути на Чернігівщині (1926).

Робота Археологічного комітету, не вважаючи на ряд позитивних результатів, мала й великі хиби. Особливо впадало в очі, що ВУАК зовсім не цікавився розробленням теоретичних питань, лишався осторонь від руху передової частини радянських вчених, який тими роками розгортався до вивчення й використання вчення основоположників марксизму-ленізму про історію суспільства і не впроваджував досягнень марксистсько-ленінської методології в своїй науковій роботі. Тому ця ділянка української науки стала серйозно відставати. Це відставання стало особливо помітним в зв'язку з тим, що тими роками розгортала всі сторони своєї діяльності Державна академія історії матеріальної культури в Ленінграді і Москві, яка перетворилася в штаб передової радянської археологічної науки.

Щоб перебудувати археологічну роботу на Україні, Академія наук УРСР ухвалила в 1934 р. організувати на базі ВУАК'у і інших археологічних закладів, які існували при Академії, Інститут історії матеріальної культури (скорочено ІМК). З 1934 по 1937 рр. ІМК виконав ряд експедиційних археологічних робіт, почасти своїми силами, почасти в кооперації з союзними і республіканськими музейними і дослідними організаціями. Був продовжений ряд великих експедиційних досліджень, розпочатих раніш: трипільських експедицій, що розкопували родові поселення в Халеп'ї; ольвійських експедицій; київських експедицій, які зосередили свою увагу на садибі Михайлівського монастиря, на ділянці будівництва Художньої школи. Розпочато було роботу деснянських експедицій, що вивчали палеолітичні стоянки в басейні р. Десни, нікопольських експедицій, які розпочали розкопки могил епохи бронзи поблизу міста, вишгородських експедицій, що досліджували це ранньофеодалне місто Київської Русі, подільської історично-технологічної експедиції, яка вивчала залишки металургійного виробництва.

Однак, від самого початку існування ІМК пішов неправильним шляхом. Інститут не накреслив чіткого профіля своєї роботи, брався і за археологію, і за етнографію, і за історію техніки, і нарешті за розроблення таких проблем, які не мали з ним жодного зв'язку (наприклад, обслідування ходу електрифікації сільського господарства тощо), і це при нестачі кадрів привело до скорочення робіт в основному археологічному напрямі.

Значне місце в дослідницькій діяльності Інституту зайняли соціологічні роботи, автори яких були під впливом школи Покровського і інших істориків вульгарно-соціологічного напрямку. В цих роботах ряд питань історії первісного суспільства трактувався помилково. В органі Інституту історії матеріальної культури — „Наукові записки“ (вийшло 5 книжок), поряд з цінними археологічними дослідженнями, надрукований ряд статей на всякі голі соціологічні теми, які не посунули в перед ані на крок українську археологічну науку.

Як потім з'ясувалося, ці, а також деякі інші негативні моменти в житті наших центральних археологічних закладів були наслідком шкідливої діяльності групи ворогів народу, які зуміли пробратися на керівні пости в ці заклади. Радянські карні органи викрили цю ворожу агентуру і розгромили її.

Треба було докорінно перебудувати археологічний фронт України. З цією метою влітку 1938 р. Інститут історії матеріальної культури був реорганізований на Інститут археології при Академії наук УРСР. Був визначений чіткий профіль цього закладу і розроблений досить широкий план його роботи. Організаційно Інститут складався з чотирьох відділів: археології первісного суспільства (палеоліт, неоліт, трипільська культура, пам'ятки епохи міді-бронзи); археології античних міст і скіфо-сарматських племен; археології слов'янських племен і міст Київської Русі; археологічної технології. При Інституті були Ольвійський і Вишгородський заповідники. Крім того, у Львові з 1939 р. існувала філія Інституту археології, в якому провадила польову і дослідницьку роботу значна група археологів західних областей України.

Інститут археології з перших днів існування взявся за зосередження в Інституті і навколо нього колективу кваліфікованих археологів, за під-

готовку нових кадрів археологів через аспірантуру, спеціальні курси та інші заходи. Розпочато було встановлювання щільного ділового контакту з республіканськими, обласними, а іноді з районними музеями, спорідненими науково-дослідними організаціями і закладами, особливо з Інститутом історії матеріальної культури ім. М. Я. Марра та його московським відділом.

Основний план роботи Інституту археології передбачав: якнайширше розгортання археологічної польової роботи, і розвідково-рекогносцировочної з метою суцільного первинного вивчення пам'яток на території України, і стаціонарної в великих масштабах, на найбільших об'єктах, якнайповнішу обробку матеріалів археологічних робіт попередніх років і підготовку їх до опублікування; підбивання дослідницьких підсумків на базі всієї попередньої археологічної роботи на Україні для створення в більш-менш повному обсязі історії найдавнішого населення території України.

З 1938 р. до початку Вітчизняної війни Інститут археології розгорнув велику археологічну роботу. Розкопани провадилися більш, як у 30 пунктах України, в тому числі і в західних областях. Інститут притягнув до співучасті в цих роботах ряд історичних і краєзнавчих музеїв України (Київський, Одеський, Львівський, Миколаївський, Нікопольський, Чернігівський, Коростенський, Уманський і ін.), Інститут історії матеріальної культури ім. М. Я. Марра Академії наук СРСР, Ермітаж, Московський історичний музей, Ленінградський, Львівський, Київський, Харківський і Одеський університети, деякі педагогічні інститути і інші організації.

Були продовжені в значно розширеному обсязі розпочаті раніш роботи деснянських, трипільських, нікопольських, ольвійських і київських експедицій. Були організовані і розпочали стаціонарні роботи експедиції амвросіівські для вивчення відкритої в Сталінській області нової палеолітичної стоянки, азовсько-чорноморські для вивчення пам'яток в районі р. Молочної і розкопин „Кам'яної могили“, усатівські для розкопин поселення й могильника ранньопастушого населення на території Одеси, шарпівські (на Кіровоградщині) для розкопин скіфського городища, корчоватські для розкопин великого „поля поховань“ під Києвом, слов'янські для суцільного обслідування пам'яток і спеціальних розкопин слов'янських поселень і могильників в районах лівобережної системи Дніпра, галицькі і пліснеські для розкопин цих ранньофеодальних міст західних областей України, запорізька для вивчення залишків Запорізьких січей в районах Дніпропетровської та Запорізької областей і ряд дрібніших.

Наслідки експедиційних робіт, проведених археологічними закладами Академії наук УРСР або здійснених з їх участю, дуже великі, але справді обсяг проведених на Україні археологічних досліджень ще ширший, бо, крім Академії наук, їх провадили самостійно і інші організації, зокрема багато історичних і краєзнавчих музеїв.

Підсумовуванню археологічних досліджень на Україні за останні 25 років присвячується наша робота „Підсумки археологічних досліджень України за радянський період“, до якої буде дано бібліографію, відповідний апарат і деякі ілюстрації. Тут же ми даємо лише побіжний огляд основних експедиційних робіт Академії наук УРСР за 25 років.

В галузі вивчення пам'яток палеоліту (давньокам'яного віку) до революції було відомо на Україні всього кілька палеолітичних стоянок, які

належали виключно до верхнього палеоліту: Гонці, Мізин, Студениця, Врублівці, Київ. За минулі 25 років їх відкрито понад 50, причому до 20 стоянок (найбільше в районах Чернігівщини, Дніпрельстану, Приазов'я) вивчалось систематично.

Саме в цей період уперше відкрито стоянки мустьєрського часу (в Донбасі — при впадінні р. Деркул в Північний Донець, в Ворошиловградській області — поблизу Червоного Яру, на середній течії Дінця; в Дніпропетровській області — поблизу села Кодак, на середній течії Дніпра), до революції зовсім не відомі на Україні, через що й вважалося, що людство з'явилося тут лише в епоху верхнього палеоліту.

Великі систематичні роботи провадилися на Чернігівщині, в басейні р. Десни. Тут відкрито серію стоянок мадленської епохи верхнього палеоліту, поблизу Новгород-Сіверського, Чулатова і в інших пунктах і трохи давнішу стоянку поблизу Пушкарів. Проведено нові невеликі розкопки Мізинської стоянки. Дуже цікаві знайдені в Новгород-Сіверській стоянці три великі кремінні знаряддя, названі гігантолітами, які за розмірами (33,9—45,4 см \times 13,9—19,3 см \times 9,2—12,1 см) і вагою (4500—8250 г) не мають собі подібних. Про призначення їх свідчать знайдені серед старих археологічних колекцій з Мізина мамутові кістки, порозрубувані великим знаряддям типу цих новгород-сіверських гігантолітів. Отже, вперше відкрито найдавніші кремінні сокири верхнього палеоліту, поява яких раніш приписувалась післяпалеолітичному часу.

Найвизначніші залишки найдавнішого на території України колективного житла пізньопалеолітичної людини відкрито в Пушкарівській стоянці передмадленського часу. Це — велика западина (розмірами приблизно 12 м \times 4 м \times 0,3 м), по довгій осі якої було три вогнища. Ця западина була заглибленою в землю основою напівземлянкового житла. Під кутом зору цього відкриття встановлено, що залишки жител були і в деяких раніш відкритих стоянках (наприклад, в Мізині), проте, таке функціональне призначення цих пам'яток не було в свій час усвідомлено. Археологи дійшли до дуже важливого висновку, що так звані палеолітичні стоянки верхнього палеоліту були здебільшого не стійбищами, а місцями тривалого перебування первісної громади.

З групи палеолітичних стоянок, відкритих на Дніпрельстані, слід виділити Осокорівку, Ямбург, Дубову і Кайстрову балки, матеріали яких значно збагатили наші уявлення про життя верхньопалеолітичного суспільства на території України. Відзначимо і ряд стоянок, відкритих на Дністрі (Китайгород I і II, Сокіл, Колачківці I і II і ін.). Цілком виключне значення має розпочата вивченням стоянка біля с. Амвросіївки Сталінської області, в 2 км від р. Кринки, що впадає в Азовське море. Тут уперше в СРСР відкрито місце полювання первісних людей. У вузький глибокий яр з крейдяного вапняку з майже прямовисними стінками природного походження первісні мисливці загнали стада бізонів і вбивали їх. Наслідком цього тут скупився величезний шар кісток, товщиною до 1—1,5 м не менш, як від 300 бізонів. Стоянка, аналогічна нашій Амвросіївській, відома в Солютре (Франція), де відкрито було скупчення кісток кількох десятків тисяч коней. Амвросіївська стоянка важлива ще тим, що вона розміщена у верхів'ях балки, на деякій віддалі від річки, а не безпосередньо в річковій долині, як спостерігається майже на всіх інших стоянках. Це відхилення безперечно залежало від потреб полювання.

Старанне вивчення місць поселення палеолітичної людини й знайдених на них пам'яток дозволило зробити ряд інших дуже важливих висновків про різні сторони історії і культури цього раннього часу. Встановлено, що наприкінці палеоліту первісне людство на території України вже налагодило обмінні зв'язки з іншими значно віддаленими територіями (знахідки чорноморських черепашок в порожистій частині Дніпра, на Північному Дінці, на Десні), що мамутові кістки використовувалися як будівельний матеріал (Десна), що житло верхньопалеолітичної людини, можливо, поділялося на чоловічу і жіночу половину (Осокорівська балка на Дніпрельстані) тощо.

Багато зробили українські археологи (особливо ті, що групувалися в відділі передісторії Кабінету ім. Ф. К. Вовка, яким керував М. Я. Рудинський) в напрямі вивчення епіпалеолітичних і ранньонеолітичних пам'яток УРСР. Відзначимо, зокрема, відкриті в 1925—1926 рр. стоянки по р. Смячці (на Чернігівщині).

Великий крок уперед зроблений в галузі відкриття і вивчення пам'яток неоліту (новокам'яного віку) на території України. Відзначимо ряд стоянок, відкритих на Північному Дінці, що дали багатотисячні колекції мікролітичних і макролітичних кремінних знарядь. Цілий ряд неолітичних стоянок відкрито на Дніпрельстані, в басейні р. Десни і в багатьох інших районах. На виключну увагу заслуговують надзвичайно інтересні розкопи першого на Україні неолітичного могильника в Маріуполі, де відкрито 125 поховань з слідами певного ритуалу і похоронним інвентарем.

Особливо великі досягнення в галузі вивчення трипільської культури, поширеної найбільше на території України. Передусім, розкопи в багатов разів збільшили кількість пам'яток. Але що особливо важливо і чого не вдавалося зробити попереднім вченим, — встановлено і більш-менш певно визначено місце трипільської культури в історичному розвитку найдавнішого населення на території України. З'ясовано, що трипільська культура належить ранньохліборобському населенню, що жило в III—II тисячоліттях до нас у Дністро-Буго-Дніпровському басейні і заснувало тут сотні родових поселень. Творці і носії Трипільської культури були однією з найбільше розвинутих частин людності Європи і Азії тих часів.

Уперше в роки Радянської влади повністю розкопано і всебічно вивчено родове поселення цього часу біля с. Халеп'я Київської області. З 1934 по 1939 рр. тут щороку працювали археологічні експедиції. В останні роки розпочато систематичні розкопки другого родового поселення біля с. Володимирівки Підвисоцького району Кіровоградської області, на правому березі р. Синюхи. І в Халепському і в Володимирівському поселеннях житла розташовувалися кількома колами, в центрі яких було місце вигону свійської, переважно молочної, худоби. Стіни жител робилися глинобитні. Підлога була з дерев'яних плах, обмазаних глиною, добре утрамбованою і обпалюваною зверху багаттям. Дахи були двосхили й чотирихили, криті соломною. Житла були поділені перегородками на кілька приміщень, в кожному з них була піч.

Крім того, трипільські поселення вивчалися і в інших пунктах України: в тому ж таки Трипільському районі Київщини (Жолудівка, Грушова, Балочки); в районах м. Умані — в Томашівці, Колодистому, Сушківці, Тальянках, Майданецькому, Красноставці, Чечерківці; в районах Кам'янець-Подільського — по середній течії Дністра і його приток (Оза-

ринці, Кадіївці і ін.); в районах середньої течії Буга (Сабатинівка, Борисівка); в північних районах України (сс. Войцехівка, Городськ поблизу Коростишева) і т. д.

Всі ці роботи дозволили більш-менш точно накреслити межі поширення трипільської культури. Окремо слід відзначити, що вдалося, кінець-кінцем, правильно розтлумачити найбільш масову групу знахідок на місцях трипільських поселень — залишки так званих трипільських глиняних площадок як частини жител поселення того часу. З унікальних знахідок слід відзначити зовсім виключні моделі трипільських жител: з Володимирівки (з одного боку прорізано вхід, з другого — кругле вікно; підлога і стіни моделі пофарбовані й вкриті малюванням), з Сушківки та інших пунктів, а також численні глиняні статуетки.

З робіт у галузі археології доби міді-бронзи відзначимо, передусім, визначні розкопи Усатівського поселення і могильника (під Одесою). В Усатівському і одночасних з ним поселеннях в Дніпровсько-Дністровському басейні жили багаті скотарські племена, які перебували на стадії переходу від матріархату до патріархату і населяли наприкінці III і в першій половині II тисячоріччя до нашої ери лиманно-степову смугу сучасного Українського Причорномор'я. Слід відмітити, що в усатівців, як і в населення трипільської культури, існували торговельні й культурні зв'язки з суспільствами Егейського басейну, що належали до кола, так званої, крітомікенської культури. Усатове виявилось тією ланкою, що зв'язує культуру трипільського часу з наступною культурою скорчених кістяків. Археологи відкрили значну частину Усатівського поселення, яке складалося з кам'яних жител з вогнищами. Тут уперше ми маємо й могильник коло поселення з похованнями в могилах, які містять кромлехи і деякі інші культові кам'яні конструкції. Особливо виділяється велика могила, під верхньою частиною земляного насипу якої виявлено вперше зустрінуту на нашій території куполоподібну споруду, складену з кам'яних плит і обведену величезним кромлехом у вигляді кам'яного кола з п'яти рядів кладки.

Значне число залишків поселень і могильників епохи міді-бронзи відкрито в районах Нікопольщини, Дніпрельстану, в Житомирській області і в інших районах України. Заслужують на особливу згадку відкриті в Білогрудівці, Войцехівці пам'ятники того часу, що дають змогу скласти загальну думку про побут і ідеологічні уявлення цієї епохи.

Огляд археологічних відкриттів з найдавнішого періоду, організованих і проведених археологічними закладами Академії наук УРСР або здійснених з їх участю, ми закінчимо згадуванням про відкриту визначну пам'ятку стародавнього живопису і первісної ідеології в Мелітопольському районі. Тут, у басейні р. Молочної, між сс. Терпіння і Молочна, на стінах і стелі гrotів піщаного горба, який місцеве населення зве „Кам'яна могила“, збереглися продряпані різнокольорові зображення тварин і інших фігур, що були, напевне, тотемами-захисниками первісного населення; перед зображенням їх, можливо, відбувались культові церемонії, по жертви. Пам'ятка ця багатоскладова і належить в одній своїй частині до віку каменя, в іншій — до епохи міді-бронзи.

Старанні систематичні розкопки і вивчення давньогрецьких міст — Ольвії, Борисфена (на Березані), в Лузанівці (під Одесою) і ряду інших дозволили по-новому підійти до цих наших визначних стародавніх па-

м'яток, встановити їх глибокі зв'язки з місцевим (скіфським і сарматським) тубільним світом, відкрити й зробити надбанням радянського суспільства десятки тисяч визначних пам'яток стародавньої культури.

На провідному місці стояли розкопани Ольвії — найбільшого античного міста на території України. Продовжуючи розкопани Ольвії, які провадив Фармаковський на протязі чверті віку, нові експедиції відкрили ряд кварталів верхнього і нижнього міст архаїчного, класичного, елліністичного і пізнього періоду існування. Міські рештки Ольвії, відкриті у великій кількості за минулі 25 років, разом з раніш відкритими пам'ятками, дають змогу докладно вивчати планування поселення й жител, техніку будівництва оборонних споруд, громадських будинків і приватних жител, міський благоустрій. Великий інтерес мають кілька розкопаних в Ольвії ремісничих майстерень — ганчарних, ливарних та інших, які можуть дати достатнє уявлення про досягнутий ольвіополітами технічний рівень виробництва.

Відмінною особливістю нового періоду ольвійських розкопани, порівнюючи з дореволюційним, є те, що дослідники почали широко вивчати ольвійську периферію — численні поселення, розкидані по узбережжях річок Буго-Дніпровського басейну. Розкопи елліністичного поселення в Лузанівці (під Одесою), Чортоватівського, Петухівського і інших городищ виявили устрій, систему оборони і планування периферійних поселень, в більшій чи меншій мірі пов'язаних з Ольвією.

Значні розкопани проведено і на Березані (на місці, мабуть, стародавнього Борисфена). Вони дали великий новий матеріал для характеристики раннього періоду античної колонізації Чорноморського узбережжя, для вивчення устрою цього античного поселення і його долі в пізні, післяантичні часи.

Інститут підготував початок розкопани античного міста Тири, що лежить під товщею середньовічного Аккермана. Війна перешкодила розпочати їх.

Пам'ятки скіфських племен вивчалось в ряді пунктів України. Відмітимо ряд скіфських городищ, відкритих на Харківщині і Полтавщині. Великі роботи провадилися на Нікопольщині, де на „Кам'яних Кучугурах“ з кінця V до початку II віку до нашої ери існувало велике й дуже цікаве скіфське городище; з ним, можливо, мали безпосередній зв'язок царські могили Чортомлицька, Солоха і інші, що лежать поблизу. Тут вивчалось устрій жител і ремісничих майстерень. В околицях Нікополя розкопано ряд могильних груп. Розкопани провадилися і на Кіровоградщині, де вивчалось Шарпівське городище (VI—V віки до нашої ери), яке дало дуже інтересний матеріал про техніку будування скіфських земляних оборонних споруд, багатощарових валів із включенням мас обпаленої глини й дерева, глибоких ровів з рівними стінами.

Інтересні розкопани проведено в с. Варварівці, на правому березі Бугу, коло м. Миколаєва. Тут виявлено скіфське поселення з дзвоноподібними, глибоко опущеними землянками; деякі з них з'єднані підземними ходами.

Особливо великі були досягнення у відкритті пам'яток так званої культури „полів поховань“ — II сторіччя до нашої ери — IV сторіччя нашої ери. Носіями цієї культури були нащадки скіфів — те осіле населення наших степів, яке в основі своїй весь час не змінювалось і в надрах якого саме в цей період формувалися слов'янські племена. До

Жовтня були відомі 3 пункти з пам'ятками цього часу. За останні 25 років археологи відкрили понад 250 пунктів культури „полів поховань“, найбільше в районах порожистої частини Дніпра, Київської, Житомирської, Харківської і інших областей України. Окремо хочеться відмітити відкриття й дослідження Корчоватського поля поховань поблизу Києва. Особливо велике значення мають виявлені й розпочаті вивченням деякі з поселень цієї культури (біля Привольного — поблизу Дніпропетровська, біля Жуківців — поблизу Києва і інших місцях).

Ряд археологічних робіт виконано в напрямі вивчення пам'яток антських слов'янських племен VII і наступних віків, а також міст Київської Русі. Відкрито велике число слов'янських поселень і могильників у багатьох пунктах північної і центральної України. Розкопувалося городище „Монастирище“ в Роменському районі, городища, селища й могильники на Ворсклі, Тетереві, Ірпені, Росі, Десні, в порожистій частині Дніпра, поблизу с. Городськ у Житомирській області, на Харківщині (Донецькі городища), на землі Берендичів (Білилівка, Ягнятин, Бакожин). Окремо слід відзначити розкопи дуже інтересних Шестовицьких курганів на Чернігівщині (IX—X віки), де в зрубних гробницях (домовинах) були захоплені очевидно кінних дружинників, що дали дуже цінні матеріали.

Всі ці розкопи дозволили по-новому ставити питання етногенезу східних слов'ян, по-новому висвітлюючи побут предків російського, українського і білоруського народів. З'ясувалося, що в ряді районів, зокрема Лівобережжя, давньослов'янські пам'ятки розміщуються компактними групами-гніздами, які складаються з одного-двох городищ, кількох селищ і могильника. Одна група таких пам'яток IX—X віків відкрита коло с. Петрівського Тростянецького району Харківської області, дві інші групи — поблизу м. Охтирки і села Журавне Охтирського району Харківської області. Вдалося вивчити влаштування землянкових жител, їх побутового інвентаря.

У широких розмірах провадились розкопани й вивчення стародавнього Києва. В зв'язку з розгорнутими в 1934 р. великим будівництвом міста, створенням району урядових закладів на території старого Києва, спорудженням громадських і жилих будинків, київські археологи провадили систематичний археологічний нагляд за земляними роботами. Майже щороку виконувались й експедиційні роботи для розкопін найважливіших пунктів старого міста. Археологічне вивчення Києва дозволило накреслити картину його поступового виникнення з трьох окремих городищ, що існували в VII—IX віках: на Київській горі, на Щекавиці і на Кисілівці.

Повністю закінчено розкриття найдавніших частин Десятинної церкви (989—991). Вивчено початковий план церкви і деякі добудови XI віку. Під час розкопін виявлено залишки зовнішнього і внутрішнього оздоблення. В тому ж районі розкопано залишки князівського палацу (очевидно, Володимира), фортифікаційних споруд, землянок, ремісничих майстерень. Тут же відкрито найдавніший рів, що оточував місто в IX—X сторіччях, за часів Ольги, Ігоря і Святослава з сходу і півдня. Розкопани провадились також в Софії, де відкрито групи дуже інтересних фресок XI віку і залишки багато оздоблених підлог собору з різних часів. Вивчалось Спаський собор у Чернігові (1036), розкопувались території Дмитрівського і Михайлівського соборів і ряду інших видатних пам'яток будівництва Київської Русі. Дуже цікавий відкритий на садибі Михайлівського монастиря

район землянок XI—XIII віків, що належали ремісничій людині, з прилеглими до них господарськими спорудами з надзвичайно інтересним інвентарем. Відкриття району цих землянок дозволяє з вичерпною повнотою характеризувати виробництво і побут їх жителів — міських ремісників стародавнього Києва. Великий матеріал для характеристики багатовікової історії Києва подали також розкопи на Кисілівській (Флорівській) горі, над Подолом. Тут вдалося встановити безперервність заселення Києва на протязі майже 1—1½-тисячорічного періоду: в III—IV віках тут жили предки антів, в V—VII віках — анти, в X—XII віках тут було слов'янське поселення, в XV—XVI віках — литовський замок. Розкопани ці дали новий великий матеріал для розв'язання ряду питань з історії Києва, розвитку ремесел і торгівлі, рівня мистецтва і архітектури.

Розкопи Вишгорода дали багато інтересного матеріалу для історії ранньофеодальної архітектури, для вивчення техніки керамічного і металургійного виробництва. Тут, зокрема, вивчалось так звану Борисоглібську церкву, про яку згадується в літопису під 1115 р.

Одним з найцікавіших міст Київської Русі, відкритих з участю археологів Академії наук УРСР, є так зване Райковецьке городище XI—XIII віків біля с. Райки, поблизу Бердичева. Тут був один з сторожових городків зовнішньої оборони західних підступів до Києва. Вивчено топографію городища, систему ровів і валів, побудову жилих приміщень („кліті“). Розкопаний повністю Райковецький дитинець дав дуже яскраву картину господарства і побуту феодального міста XI—XIII віків. Розкопи виявили повну картину зруйнування міста під час монгольської навали. Маса чоловічих, жіночих і дитячих кістяків розкидано по всьому городищі. Значна частина кістяків мала пробиті черепи, поламані кістки, в яких нерідко стирчали наконечники стріл.

Протягом кількох років розкопани провадилися на території старого слов'янського міста Коростеня (літописного древлянського Іскоростеня). Тут встановлено існування чотирьох древлянських городищ, що склали племінний союз. Розкопи встановили двошаровість цих городищ: нижній шар з ліпленим посудом, як виявилось, належить до VIII—IX віків, верхній шар з посудом, зробленим на ганчарському крузі — до XI—XII віків.

Після приєднання західноукраїнських областей до УРСР відновлено розкопани на територіях літописних міст Галича — столиці Галицько-Волинського князівства (тепер села Кринос Галицького району Станіславської області) і Плиснеська, який згадується також і в „Слові о полку Ігореве“ і добре зберігся (біля с. Підгірці Олеського району Львівської області). В Галичі розкопувався „Золотий тік“ — місце древнього князівського двора і вал, який закривав його з сходу. В Плиснеську вивчався устрій міста. Вулиці міста були забруковані. Житла землянкового і наземного типів забудовували центральну частину міста. Місто було захищене ровами. Розкопи виявили, що поселення у Плиснеську було засноване слов'янами ще в IX віці.

Археологічні роботи провадилися також у печерах кол. Києво-Печерської Лаври, де відкрито ряд нових, невідомих до розкопін ходів, камер, ніш. Деякі з камер були завалені людськими кістками до стелі: сюди зносилося кістки з тих похоронних ніш, що звільнялися для нових захоронень. Розкопи в лаврських печерах підтвердили вже раніш висловлене припущення, що частина печер була викопана і пристосована для

людського житла ще в часи неоліту. В період Київської Русі печери були складами товарів і продуктивних запасів.

В останній перед війною рік почала працювати спеціальна експедиція для вивчення і розкопін Запорозьких січей — цих видатних пам'яток українського козацтва.

Відмітимо, нарешті, наслідки робіт експедиції по вивченню добування заліза на території правобережного і лівобережного Полісся в ранньофеодальній і феодальній періоди. Експедиція працювала два сезони і була комплексною-археологічною і історично-технічною. Розслідування, проведені біля с. Городська Коростишівського району Житомирської області, дали цікаві матеріали про рівень техніки, про життя і побут населення місцевих городищ, ранніх (одно з них — Городськ, згадуване в літопису від 1257 р., існувало в X—XIII віках), і пізніших, аж до XVIII сторіччя. Роботи експедиції дозволили накреслити картину розвитку металургійного виробництва на Поліссі, де величезні лісові масиви й поклади болотної залізної руди сприяли розвиткові залізоробної промисловості. Експедиція встановила, що в IX—XIII сторіччях тут був поширений сиродутний спосіб виготовлення заліза і залізних виробів. В невеликому сиродутному горні з допомогою ручних міхів міхивали стоплювали залізну руду з дерев'яним вугіллям і із цієї маси ручним молотом кували зброю і знаряддя. XVI—XVII віках замість ручних міхів стали вживати механічну силу — водяне колесо, а замість сиродутного горна споруджували сиродутну піч. Таких рудень в XVIII віці тут було коло 600; 18 з них розкопувала і вивчала експедиція. З XVIII віку металургійна промисловість починає тут згортатися, поступаючись місцем перед дешевшим і кращим уральським металом.

Дослідницька робота Інституту археології була спрямована на підсумування проведених раніш археологічних експедицій, підготовку публікацій про їх роботи. Інститут працював над рядом синтетичних і науково-популярних робіт, присвячених окремим групам пам'яток, культурним комплексам та етапам історії найдавнішого населення території України. Частина цієї роботи вже знайшла відбиток у друку, друга частина робіт підготовлена до видання і, можна сподіватися, через недовгий час теж вийде в світ.

В галузі дослідження палеоліту і неоліту України були випущені в світ I том серії „Палеоліт і неоліт України“ і науково-популярна книжка П. Й. Борисковського „Людина кам'яного віку на Україні“. В галузі трипільської культури випущені I том серії „Трипільська культура“ і науково-популярна книжка Т. С. Пассек „Трипільська культура“. В галузі вивчення Ольвії і інших античних пам'яток надруковані I том серії „Ольвія“ і науково-популярні книжки Л. М. Славина „Ольвія“ і Л. Д. Дмитрова „Перекоп. Ров и вал“.

Підготовлено до друку такі видання: II том серії „Палеоліт і неоліт України“, науково-популярну книжку Є. Ю. Кричевського „Неоліт України“, II том серії „Трипільська культура“, публікацію М. В. Сибільова „Матеріали післяпалеолітичних стоянок на Північному Дніці“, збірник робіт, присвячених результатам розкопін Дніпрельстанівських експедицій, II том серії „Ольвія“, I том серії „Скіфія і Сарматія“, науково-популярну книжку Б. М. Гракова „Скіфи“, два збірники досліджень і матеріалів про культуру полів поховань, I том серії „Слов'янські древності“, роботу І. В. Фабриціус „Археологічна карта Українського

Причорномор'я" (Одеська, Херсонська і Миколаївська області), книгу Л. М. Славина „Україна в далекому минулому“ і деякі інші роботи.

Значну увагу приділено проблемам археологічної технології. Для розв'язання ряду завдань в галузі вивчення технології древніх виробництв в 1934 р. спочатку в ІМК, а пізніше в Інституті археології існував сектор археологічної технології з хімічно-технологічною лабораторією при ньому. Тут вивчався хімічний склад древніх речей, реконструювався технологічний процес їх виробництва, робилися спроби репродукції деяких досягнень стародавнього ремесла, щоб поставити питання про використання цих досягнень в сучасному виробництві. Найповніше вивчено трипільську і ольвійську кераміку і в'язучі засоби. Вивчалось природу і склад чорної й червоної античної, зокрема ольвійської, лако-поливи, в напрямі репродукування яких були досягнуті певні наслідки. Вивчалось техніку мозаїчної справи XII віку по мозаїках Михайлівського собору, техніку металургійного виробництва в Ольвії, в містах Київської Русі, на польських городищах.

Велике значення для підсумування археологічної роботи на Україні мали чотири тематичні археологічні конференції, скликані Інститутом археології АН УРСР в Києві. Перша конференція (7—9 січня 1939 р.) розглядала питання про вивчення пам'яток трипільської культури. На другій конференції (25—28 квітня 1939 р.) провадилось вивчення пам'яток скіфо-сарматських племен і грецьких міст та поселень на території УРСР. Третя конференція (15—19 травня 1939 р.) підсумувала вивчення археології України, головним чином, в галузі доби викопної людини, палеоліту і неоліту. Четверта конференція (28 січня — 2 лютого 1941 р.) присвятила свою роботу неолітові України, новим працям з трипільської культури, епохи міді-бронзи. Всі чотири конференції збирали значні групи делегатів. Для участі в конференціях до Києва з'їжджалися українські, московські, ленінградські дослідники, спеціалісти у відповідних тематиці кожної конференції галузях археології України. Учасниками конференцій, крім співробітників самого Інституту археології Академії наук УРСР, були делегати республіканських, обласних і районних музеїв, науково-дослідних закладів, університетів і педагогічних інститутів. Окремо слід відзначити активну участь в роботі конференцій працівників Інституту історії матеріальної культури ім. М. Я. Марра Академії наук СРСР (ИИМК). Зокрема, третя конференція з питань доби викопної людини, палеоліту і неоліту була організована і проведена спільними силами Інституту археології АН УРСР, ИИМК АН СРСР і Радянської секції міжнародної організації по вивченню четвертинного періоду (INQUA). Ця конференція, на якій було зачитано 67 доповідей і повідомлень, складом учасників і тематикою вийшла далеко за рамки української, перетворившись у всесоюзну археологічну конференцію. Такі тематичні археологічні конференції, організовані Інститутом археології, провадилися вперше в СРСР. Тому вони здобули великий інтерес не лише на Україні, а й Москві, Ленінграді і в інших містах СРСР.

Перед конференціями ставилися такі завдання: підбивання підсумків археологічних робіт за останні роки; взаємна інформація дослідників про проведені роботи; обговорення спірних і неясних питань з історії того часу, якому присвячено конференцію; вироблення планів найближчої роботи.

Наслідки робіт цих конференцій слід визнати дуже значними. На конференціях не тільки були продемонстровані досягнення в галузі археологічного вивчення України, але й ріст молодих наукових кадрів, здатних швидко посунути вперед справу археологічного вивчення України.

Інститут археології готував наукові конференції з питань вивчення пам'яток старослов'янських племен на Україні, Києва та інших стародавніх міст України (Чернігів, Галич, Вишгород, Райки), організації роботи по складанню повної багатомовної археологічної карти України. Війна перешкодила здійсненню цих планів.

Ми не спинаємося тут на ряді питань, пов'язаних з методологічними досягненнями в археологічній науці. Одно безперечно й повинне бути відмічене: українська археологія, як і вся радянська археологія, пройшла за ці 25 років великий шлях розвитку — від формального речознавства до марксистської науки про історію стародавніх суспільств і їх культуру.

Дуже значні досягнення в галузі методики. Тут, передусім, слід відзначити, що археологи України встановили щільний контакт з представниками природничих наук: антропології, палеозоології, палеоботаніки, хімії і ін., який явився надзвичайно плідотворним для науки про давні історичні епохи і про їх матеріальну культуру.

Дякуючи такій співдружності вдалося вивчити географічні і кліматичні умови життя особливо в епоху первісно-общинного ладу, вдалося накреслити схематичну картину розвитку фауни і флори території України в різні епохи.

Віроломний напад німецько-фашистських розбійничих орд на Радянський Союз і тимчасова окупація ними території України перервали всю цю велику археологічну роботу на Україні, яка плідотворно розгорталася і все більш поширювалася за останні роки.

Інститут археології був евакуйований в складі всіх інших закладів Академії наук УРСР в далекий радянський тил, в м. Уфу. Багато археологів пішли в діючу Червону Армію. В Уфу було перевезено з Києва найціннішу частину наукового майна Інституту археології, майже весь його архів, групу найвидатніших пам'яток і інші цінні матеріали.

В зв'язку з деякою структурною реорганізацією Академії наук УРСР на евакуаційний період, на базі довоєнної сітки суспільствознавчих інститутів був створений єдиний Інститут суспільних наук. У перший рік перебування в евакуації українські археологи входили до складу Відділу історії і археології цього Інституту. З середини 1942 р. після часткового розукрупнення Інституту суспільних наук і до закінчення реевакуації Академії наук в Київ навесні 1944 р. археологи становили самостійний Відділ археології Інституту історії і археології.

В дні Вітчизняної війни українські археологи прагнули внести й свою частку в загальну роботу вчених нашої Батьківщини, які дбали про дальший неухильний розвиток радянської науки, радянської культури і про максимальне обслуговування потреб і завдань фронту і тилу.

За цей час підготовлено ряд видань, присвячених історії і культурі України, розрахованих на бійців Червоної Армії і широкі маси трудящих в тилу. В зв'язку з складанням „Нарисів з історії України“, чотири томної „Історії України“, двотомної „Історії української культури“, підручника з історії України для старших класів середніх шкіл, були написані відповідні початкові розділи цих праць про історію і культуру населення

території України від найдавніших часів до утворення Київської держави. У ряді робіт опубліковано матеріали польових досліджень на Дінці, розкопів Усатівського могильника, ольвійських експедицій, нових відкриттів на території Києва і його найближчих околиць.

Перебування українських археологів в Уфі — столиці Башкирської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки — не могло не привертати їх уваги до пам'яток матеріальної культури Башкирії, західного і південного Приуралля. Вивченню археології Башкирії присвячено два монографічних дослідження: „Археологічні пам'ятки Башкирії від найдавніших часів до початку нашої ери“ і „Археологічні пам'ятки Башкирії середини першого тисячоліття нашої ери“.

Наслідки археологічних досліджень Української Академії наук на протязі минулих 25 років її існування не можна не визнати дуже значними. Зроблено, безперечно, багато. Проте, як зіставити вже виконану роботу з тією, яку ще треба провести в галузі археології і стародавньої історії України, то перед нами лежить величезна робота; порівнюючи з нею те, що виконано, є лише невеличкою частинкою.

Дякуючи блискучим історичним перемогам доблесної Червоної Армії під проводом нашого Верховного Головнокомандуючого Генераліссімуса Радянського Союзу товарища Й. В. Сталіна, українські землі, як і землі інших західних республік СРСР, що були тимчасово окуповані німецькими загарбниками, звільнилися від фашистської нечисті. Академія наук УРСР реєвакуйована весною 1944 р. в рідний Київ, разом з усією нашою країною вступила в період відновлення всіх сторін життя України, порушеного розбійницькими гітлерівськими ордами, в період дальшого будівництва промисловості і сільського господарства республіки, її міст і сіл, відновлення і дальшого розвитку багатогранного культурного життя України. Почалося відновлення і археологічної роботи на Україні. Влітку 1944 р. був відновлений Інститут археології Академії наук УРСР, отже двадцятип'ятиріччя Української Академії наук Інститут археології зустрічав початком нового етапу в своїй діяльності, початком нового розгортання всіх сторін археологічного вивчення України.

Які завдання поставив перед собою Інститут на цьому новому етапі своєї діяльності?

Ці завдання диктувалися, насамперед, сучасною обстановкою, яка утворилася на Україні після визволення її від фашистських окупантів. Інститут археології в Києві був при німцях цілком пограбований. Німці вивезли основну частину бібліотеки, всю фототеку, ряд ще не виданих археологічних колекцій. Серйозних пошкоджень зазнав Ольвійський заповідник нашого Інституту: повністю знищені всі служби заповідника, пограбовано все рзкопне і лабораторне устаткування, вивезені бібліотека і підсобний музей; територія древнього міста порита суцільними лініями ходів сполучення, окопів, гнізд для гармат; місцями фашистська воєнщина будувала свої приміщення для варти з обличкувального каменю античних будівель. Значну шкоду нанесено Вишгородському заповіднику. Небувалого розгрому зазнали історичні і історично-археологічні музеї України: Київський, Чернігівський, Полтавський, Харківський, Одеський, Миколаївський, Херсонський, Львівський і десятки інших. Зруйновано сотні історичних пам'яток. Маса городищ, могильників, могил особливо, зазнала часткового або повного знищення в зв'язку з будівництвом спосте-

режних пунктів, ходів сполучення, окопів, вогневих пунктів, землянок і ряду інших воєнних споруд.

Через це, першим завданням Інституту археології стало відновити самий Інститут, всі його служби й допоміжні заклади, відновити заповідники, максимально сприяти справі відновлення історичних музеїв, справі організації ефективної охорони пам'яток.

Поряд із цим, треба було негайно взятися за відновлення археологічної експедиційної роботи. Археологічні польові роботи повинні бути організовані в двох напрямках: розвідково-рекогносцировочні роботи мають найближчими роками охопити основні райони України з метою встановлення і фіксації по змозі всіх стоянок, поселень, городищ, могильників і інших пам'яток всіх епох на території республіки; на обмеженому числі важливіших пам'яток повинні розгортатися стаціонарні експедиційні роботи, але з тим, щоб польові систематичні дослідження провадилися на пам'ятках різних епох і різних типів, які в своїй сукупності подають всі періоди історії найдавнішого населення території України. Виняток в напрямі створення трохи ширшого фронту стаціонарних розкопних робіт слід припустити для тих груп пам'яток і періодів, які лишилися в минулому на задньому плані, або першочергове вивчення яких диктується загальноісторичними завданнями (слов'янські племена, ранньофеодальні міста, тощо).

Крім того, найближчим часом слід розпочати організацію складання археологічної карти України, виконання якого силами всіх археологів, краєзнавців і працівників музеїв України має провадитися в двох напрямках: підсумування всього того, що відоме сьогодні з археології України, в серії „Матеріали для складання археологічної карти України“, як першочергового завдання ближчого часу, і складання капітальної багатотомної археологічної карти України, яка стане вивершенням суцільного розвідково-рекогносцировочного вивчення всієї території України.

Одним з невідмінних положень всіх майбутніх польових досліджень, крім дотримання і удосконалення всіх правил наукової методики і техніки польових робіт (це само собою зрозуміло), має бути повне й вичерпне оформлення наслідків у формі звіту негайно після закінчення польових робіт.

Ряд дальших завдань тісно пов'язаний з археологічними роботами, які провадилися на Україні до війни. Передусім, треба буде прагнути до найшвидшого оформлення в будь-якій формі частини проведених до війни експедиційних розкопних робіт, яка з тих або інших причин лишається досі не вивченою і не оформленою. Без цієї роботи великий фактичний матеріал не буде введений в широкий науковий обіг і тому не може бути використаний для досліджень з історії України.

Дослідницька тематика найближчого часу повинна передбачити синтетичні роботи, що підсумовують здобутий археологічний матеріал, використовують все призбиране багатство пам'яток і матеріалів для створення можливо повної історії суспільства, яке населяло територію України в первісні і стародавні часи, для характеристики ранніх етапів історії матеріальної культури на території УРСР. Одна з першочергових серій дослідницьких тем повинна бути присвячена питанням етногенезису східних слов'ян. Крім того, потрібні дослідження окремих галузей історії

культури від найдавніших часів на території України: історії техніки, історії мистецтва, історії релігії, т. ін.

Слід взятися за складання посібників з археології України, які б допомогли справі готування нових кадрів археологів. Почесне місце повинна зайняти науково-популярна література з археології і стародавньої історії України, з допомогою якої тільки й можна зробити досягнення нашої науки надбанням широких мас радянських трудящих і інтелігенції.

Запорукою успіху намічених вище, як і багатьох інших, починань є налагоджена видавнича справа, бо наслідки археологічних робіт звичайно реалізуються тільки по двох каналах: через музейну експозицію і через публікацію.

Плани, про які йшла мова вище, повинні бути складені так, щоб до виконання їх могли бути притягнуті всі сили археологів і музейних працівників України.

Незліченні багатства археологічних пам'яток в надрах українських земель, величезне значення цих пам'яток для дослідницьких робіт із стародавньої історії нашої батьківщини, зокрема з історії стародавніх східно-слов'янських племен, виняткова увага більшовицької партії і Радянського Уряду до історичної науки дозволяють висловити певність в тому, що українська археологія буде й надалі посідати належне їй місце в нашій радянській і світовій науці.

L. SLAVIN

VINGT CINQ ANS D'INVESTIGATIONS ARCHEOLOGIQUES DE L'ACADEMIE DES SCIENCES DE LA RSS D'UKRAINE

Le territoire de l'Ukraine est extrêmement riche en monuments archéologiques. Il y a peu près cent ans qu'on a commencé l'étude scientifique de ces monuments. Après la Grande Révolution d'Octobre les investigations archéologiques en Ukraine se sont développées très largement.

Fondée en 1919 l'Académie des Sciences de la RSS d'Ukraine a créé plusieurs institutions, qui dirigeaient les recherches archéologiques en Ukraine: Comité archéologique d'Ukraine (avec deux sections — section d'archéologie et section d'histoire de l'art — et quelques commissions), Laboratoire d'Anthropologie de Th. Vovk, Section d'archéologie de la chaire d'histoire d'Ukraine et d'autres. Les résultats des expéditions, organisées par le Comité archéologique et par le Laboratoire d'Anthropologie étaient publiés dans les: „Comptes-rendus du Comité archéologique d'Ukraine“, „Chronique d'archéologie et d'histoire de l'art“ (№ 1—5), „Mémoires du Comité archéologique d'Ukraine“, „l'Anthropologie“ (tt. I—IV), dans „Nécropole de Mariupol“ etc.

En 1934 sur la base des institutions mentionnées l'Académie des Sciences a fondé l'Institut d'histoire de la culture matérielle qui en 1938 était réorganisé en l'Institut d'Archéologie.

L'Institut d'histoire de la culture matérielle a continué les travaux des expéditions commencées. Les résultats de ses investigations l'Institut a publié dans ses „Mémoires“ (5 livraisons).

L'Institut d'Archéologie a considérablement étendu (depuis 1938) les recherches commencées les années précédentes et a organisé aussi des recherches stationnaires en plusieurs endroits. On a publié les résultats de ses études dans les éditions de l'Institut d'Archéologie: „Olbia“ t. I, „La culture de Trypillja“ t. I, L. Slavin — „Olbia“, T. Passek — „La culture de Trypillja“, P. Boryskovskij — „L'homme de l'âge de pierre en Ukraine“, L. Dmytrov — „Le Pérékop“.

Les résultats les plus considérables acquis dans les recherches opérées par les institutions archéologiques de l'Académie des Sciences de la RSS d'Ukraine sont:

I. Dans le domaine de l'archéologie préhistorique: on a découvert quelques stations moustériennes (près du village Kodak, dans le département de Dnipropetrovsk, dans le Donbass sur la rivière Derkul, aux environs d'Odessa); on a exploré toute une série de stations du paléolithique supérieur le long de la rivière Desna (Puškari, Novhorod Siverskij, Čulatovo), dans la région des rapides du Dnipro (Osokorivka, Jambourgh, Doubova Balka, Kajstrova Balka), sur les bords du Dnister (Kytajhorod I, II, Sokil, Kolačkivci I, II), aux environs du village Amvrosijivka (département de Stalino) avec un vrai magma d'ossemets de bisons; on a découvert une série de stations épipaléolithiques et stations du néolithique ancien le long de la rivière Smjačka (département de Černihiv), plusieurs stations néolithiques dans le bassin du Donez, dans la région des rapides du Dnipro, en Podolie d'Ouest; on a trouvé un monument remarquable de l'art préhistorique et de l'idéologie primitive — „Kamjana Mohyla“ dans l'arrondissement de Mélitopol (des figurations d'animaux et d'autres sujets creusés et peints sur les parois et sur le plafond des grottes). A Mariupol on a fouillé et étudié la nécropole néolithique extrêmement intéressante.

Les matériaux très importants sur l'époque énéolithique ont livré les fouilles dans le village d'Usatovo, près de Odessa; on a exploré un village de la civilisation de Trypillja près du hameau Chalepje dans l'arrondissement d'Obouchiv, département de Kijiv.

II. Dans le domaine de l'archéologie scytho-sarmate et gréco-romaine: on a reçu des matériaux nouveaux par suite des fouilles et de l'étude systématique des anciennes colonies grecques — Olbia, Boristhen (l'île Beresan') et de nombreux villages de la périphérie d'Olbia dans les bassins du Bugh, d'Inhul et du Dnipro. Des matériaux nouveaux sur les enceintes et les habitations scythes ont livré les fouilles dans l'enceinte de Charpivka du département Kirovohrad et près de Varvarivka (non loin de Mykolajiv). On a enregistré plus de deux cents stations et cimetières de la culture, dite „la culture des champs d'urnes funéraires“.

III. Dans le domaine de l'archéologie slave et des études des villes anciennes de Kyjivs'ka Rus' (l'époque grand-ducale de X—XIII s. s.) on a découvert une quantité de villages et de cimetières slaves le long des rivières Vorsklo, Irpen', Teteriv, Desna et d'autres; des matériaux précieux ont livré des investigations dans les villes anciennes et surtout des fouilles systématiques menées pendant plusieurs années dans le „horodyšče“ (l'enceinte) Rajky (arrond. de Berdyčiv, départ. de Žytomyr), mentionné dans les annales du XII s.

Après l'annexion de l'Ukraine Occidentale à la RSS d'Ukraine les collaborateurs de la Section de l'Institut d'archéologie à Lviv ont repris

des fouilles sur le territoire des villes anciennes Halyč (près du village Krylos au département Stanislav) et Plisnes'ko (près du village Pidhirci au département Lviv) qui ont fourni des matériaux scientifiques très importants.

Quatre conférences thématiques—sur le paléolithique et le néolithique d'Ukraine, sur l'époque énéolithique, sur les études de la culture de Trypillja, sur l'étude des monuments scytho-sarmates et de colonies grecques—organisées par l'Institut d'archéologie eurent lieu pendant les années 1939—1941 à Kyjiv.

Ces conférences ont arrêté le plan des recherches archéologiques pour les années prochaines.

L'invasion des hordes fascistes allemandes dans l'Ukraine a causé beaucoup de dommage à l'Institut d'Archéologie. Après la réévacuation à Kyjiv l'Institut d'Archéologie a repris son oeuvre, tout en tâchant de faire disparaître les traces du pillage, opéré par des occupants fascistes, et de développer le plus vite possible les travaux archéologiques en Ukraine.